

מצד זה

עמוס לויתן

כבודה של ההוצאה

מעט לעת, בדרך כלל בצאת ספר חדש שלו, מזכה אותנו מאיר ויזלטיר בריאיון על כפולת עמודים מעל דפי המוסף לספרות של 'ידיעות אחרונות', בהם הוא שב וחוזר על דעותיו בגנות ישראל, הציונות, והתרבות המקומית, שכבר לא השתנו ארבעים שנה. וכך גם הפעם עם הופעת ספרו **ארבעים** (פרסום מחדש של שני ספרים, **מכתבים ושירים אחרים** ו**ראי יווני**, שראו אור בשנות השמונים) בריאיון עם יהודה נוריאל "הקטגור" (26.11.10). נראה שלעתים אפילו הוא עצמו אינו מתייחס לדבריו ברצינות, למשל לדבריו שלהלן על הקיבוצים: "הקיבוצים היו הראשונים שלקחו את אדמות הכפרים הערבים השכנים... כדי לחשוב רעות על הקיבוצים אני לא צריך את המתנחלים. וכשקורנים מעמידים פני אנשים עם אמיתות זה לא עוזר. הייתי שנה אחת בקיבוץ, וכבר אז הבנתי שהוא מפעל אבוד, כמו הדת. הבנתי שהקיבוץ לא יכול להשתלב בחיים האמיתיים, וגם לא צריך לעזור לו". והנה, מכל הוצאות הספרים בארץ בחר ויזלטיר להוציא את רוב ספריו בהוצאה היחידה ששם הקיבוץ מתנוסס עליה - הוצאת הקיבוץ המאוחד. אני מניח שסתירה זו אינה מציקה לו, וספק אם נתן עליה דעתו. אולם מעניין לראות כיצד תנהג ההוצאה שבכבודה פגע. האם תגיב, או תמחל על כבודה האבוד?

הכרותו כמתרגם. וברנשטיין נשאר גם בתקופה זו נאמן להתרשמותו הראשונה ולשירים המוקדמים כמו 'פרופרוק', 'גרונטיון', 'פרלודים' וכדומה, שהם אשר "מחויקים מעמד" בעיניו עד היום. לעומת זאת 'ארץ השממה' "עם כל גדולתה נראתה לי מיושנת מעט". לדעתו יש בה אף "התחמקות אינטלקטואלית מלומר במפורש ופנים אל פנים את החורבן של מלחמת העולם הראשונה". במילים קשות עוד יותר דן ברנשטיין את ה'כורוסים מתוך הסלע' (1934), שעליהם הוא אומר: "שירים אלה הם פשטניים ומטיפים, בסגנון בוטה, ואפילו פרימיטיבי". כמו כן הוא שב ומוסיף הערה בגנות המרת הדת של המשורר: "נראה עתה שהמרת הדת היתה מפלט מלאכותי ממצוקות האיש הצעיר" (כמעט בנוסח "דת כאופיום להמונים").

לא פלא שכאשר מגיע המתרגם לסיכום דבריו בפתח דבר, הוא מונה על פני עמוד שלם את חסרונותיו של אליוט שניתן לתמצתם במשפטים הבאים: "נוכחתי לדעת שהיקף הנושאים של אליוט מצומצם בהרבה משל ייטס... כל שיריו טובים, בעצם, סביב מצוקתו הרוחנית של איש רגיש, אלגנטי ומתנשא קמעה... אליוט נשאר משורר אסקטי מאוד, איש רציונאלי, מרוכז בעצמו בלבד, ורואה את הסובב רק דרך הפרסונה שלו". כמוכן, לא חסרים גם שבחים - "למרות כל השגותי והתפכחותי החלקית מהיסחפותי בעבר, נותרו שירי אליוט בעיני משיאה של השירה העולמית... הוא נשאר לי מורה דרך וחבר קרוב, אבל חבר שהולך עתה ומתרחק" - ובכל זאת ההסתייגות היא עד שהקורא תוהה מדוע בכלל טרח לתרגם את שיריו כולם. כנראה שדעתו השתנתה במשך השנים ובפתח דבר הוא מיישר קו עם הביקורת העכשווית על אליוט היום.

כך או כך, למזלנו הספר טוב מהרושם שמותיר פתח הדבר, וברנשטיין ראוי בכל זאת לשבח על התרגום המקיף של כל השירים, לראשונה בעברית. אליוט, אכן, לא היה משורר כברתולד ברכט, למשל, וגם הכמות שהותיר אחריו מצומצמת בהרבה, אבל תרומתו לניסוח תמונת העולם המודרנית היא ייחודית עד היום. אם ברכט ביטא תגובה פוליטית-רעיונית לפשיזם, אליוט ביטא תגובה נפשית-תודעתית של היחיד בכרך המודרני הנתון במצב של בדירות ואובדן. המטאפורות והדימויים ששימשו את אליוט לייצוג עולם זה בשיריו נותרו עוצמתיים עד היום וחלקם נהפכו לנכסי צאן ברזל של השירה העולמית. למשל, שעת בין ערביים היורדת על העיר הגדולה שהיא כחולה מורדם על שולחן הניתוחים: "כשערבית על שמים התפשטה/ כמו חולה מורדם באתר על שולחן...". (מתוך 'שיר האהבה של אלפרד ג'יי פרופרוק'); או העיר השבה עם בוקר לחיים: "הבוקר שב להכרה/ בריחות תפלים, רפים של בירה/ מהרחוב בו הנסורת רמוסה/ עם כל הרגליים הנוצניות שבמהרה/ חשות לדוכני קפה לשתות" (מתוך 'פרלודים'); או שורת הפתיחה הידועה של 'ארץ השממה': "אפריל הוא האכזר בחודשים, מצמח/ לילכים מתוך הארץ המתה...". (מתוך שיר הפתיחה 'קבורת המתים'); או הבית השני בשיר זה:

והעץ המת לא ייתן מחסה, והצרצר לא ייתן מנוחה,
והאבן היבשה לא תיתן קול של מים. אבל
יש צל מתחת לסלע הזה האדום
(בוא תחת צלו של הסלע הזה האדום)

הנחתום מעיד נגד עיסתו

"פתח דבר: פגישותי עם ת.ס. אליוט" המשמש מבוא לספר התרגומים **כל שירי ת.ס. אליוט** - תרגום, מבוא והערות: אורי ברנשטיין (הקיבוץ המאוחד / המפעל לתרגום ספרי מופת 2010) הוא, למרבה ההפתעה, דיווח על התפכחות המתרגם משירת המשורר הנערץ. ברנשטיין מספר על תקופות שונות של הכרות עם שירתו של אליוט. ההכרות הראשונה, בנעוריו, עם 'שיר האהבה של ג'יי אלפרד פרופרוק' (1917) ועם 'ארץ השממה' (1922) היתה נלהבת ונרגשת, אבל ההכרות עם שירתו המאוחרת, בעיקר לאחר המרת דתו ("המרת הדת נראתה לי תמוהה ומוזרה"), היתה מאכזבת בחלקה. 'ארבעה קוורטטים' (1935-1942), מפסגת שירתו של אליוט, נדמו לו תחילה כאילו נכתבו בידי משורר אחר: "השורות הרחבות, המסבירות ומתארות הנחות פילוסופיות ומחשבות מופשטות (כמו בתחילת 'ברנט נורטון', למשל), נראו בעיני כבגידה בעוצמה של שיריו הראשונים. רק עם קריאה שנייה ושלישית הבנתי עד כמה חד-פעמיים הם השירים האלה". וגם אז הוא מתקשה לקבלם: "כאדם חסר אלוהים, נראה לי השלום שמביא אליוט מתוך תחושת שליחות, על עצמו ועל העולם ב'ארבעה קוורטטים' מכני מדי, מאולץ מדי ואף מזויף במעט" (כך!). הכרות נוספת עם אליוט היא

תרגום שלישי - אסתר כספי הוצאת 'המעורר' (1999)

הקרוי בפינו התחלה הוא לא אחת הסוף
ולהגיע לסוף משמע להגיע להתחלה.
הסוף הוא המקום ממנו אנו באים.

כל קורא יכול להרהר בתרגום הנראה לו. וברור שלכל תרגום מעלותיו
וחסרונותיו. אבל בסך הכל מרבה תרגומים מרבה יופי בעולם, ועל כך
שלוחה תודתנו למתרגם האחרון של כל שירי אליוט, אורי ברנשטיין.

קראו מניפסטים

ספרו של עודד כרמלי ליקום אין אופוזיציה
(עורך: אלי הירש, אחוזת בית, 2010) הוא
אופוזיציה לשפה האנושית ולשפה השירית.
קראתי כבר כמה רשימות ביקורת משבחות (רני
יגיל ב'מעריב' וארו שווייצר ב'ספרים', בצד
קטילה מוצדקת, לדעתי, של מנחם בן ב'מעריב')
וכולם מסתמכים על מה שכתוב בהודעה
לעיתונות, כי "מתחור שיריו של עודד כרמלי
הוא מתחור פטליסטי הקובע כי ימי עושר המידע
ושפע ההבעה הם בעצם ימים של שתיקה הולכת
ומחמירה עבור כל אחד מאיתנו" וכי מול אלה

"מציב כרמלי את הלא כלום: את הברש, המוות, והיקום... אנחנו מהווים
אופוזיציה לרוב הדומם, אך בפטופוטנו אנו נטמעים ונכנעים לו".
רעיונות נועזים לכאורה, אך כיצד כל זה מתרגם ליצירת אמנות. הנה
שיר לדוגמה, העוסק בנושא שבו דובר:

בן עשרים וחמש אין לו עשרים וחמש מילים
אין לו יותר מהשנינה הראשונה להשתרש
להתממש ביקום אין לו חירום להתמשמש
יש לו דעות להסתאן וכשממש מסתאן בו
כלום לא שלו בורח לעין החברים שלו (עמ' 10)

אפשר לחשוב ששירתו של כרמלי עצמה נטמעה כאן ב"פטופוטנו" או
במגבלות של "בן עשרים וחמש" שאין לו יותר מעשרים וחמש מילים
להשתמש בהן (וזה רק דוגמה). האמת היא שמילים דווקא יש לו, ולא
דווקא יומיומיות, אלא בהטיות לא שכיחות כמו להתמשמש ולהסתאן,
וגם ברעיונות, כאמור, אין מחסור, ובכל זאת לאחר קריאת הספרון
הזה (42 עמודים) כולו, אין מנוס מלשאול: האם, באמת, שירה שמתאמצת
להיות מכוערת, מגושמת, לא מובנת, לא מתנגנת, עדיין היא שירה?
יד המקרה זימנה לי לקרוא יחד עם ספרו של כרמלי גם את הספר
מניפסטים של מודרניזם (עורך: בנימין הרשב, מהדורה שנייה מורחבת,
הוצאת כרמל ומכון פורטר לסמיטיקה אוניברסיטת ת"א) המביא מבוחר
עמדות של הורמים המודרניסטיים בשירה העולמית - מן הפוטוריום,
הסימבוליזם, האקספרסיוניזם וכדומה לגוני גוניהם - כולל מראשית
המודרניזם בארץ ישראל; לראשונה נודמן לי לקרוא טקסטים של אברהם
שלונסקי משנות העשרים של המאה הקודמת שנדפסו ב'הדים'
וב'כתובים' והחוויה היתה מרעננת ומזככת. הנה קטעים מתוך מה שכתב
שלונסקי על המבע השירי ברשימה ששמה "צלם" מ-1923:

בשם המפורש אין בראים עולמות, אפילו של רגשים. גם את הלכי הנפש
צריך לפסל משיש של מילים. כי השירה היא "סקולפטורה דינמית".
הפסילים מתנועעים, משמיעים קול... אני רוצה לראות את הקולות.

ואראה לך דבר השונה הן
מצלך בבוקר הפוסע אחרך
והן מצלך בערב הקם לקראתך;
אראה לך פחד בקומץ של אבק.

את השורה האחרונה הזו - I will show you fear in a handful of dust - תרגם לפני שנות דור המשורר ט' כרמי כך: "אראה לך אימה
בחופן אבק". "אימה" במקום "פחד", "חופן" במקום "קומץ", תוך
ויתור על "של", עושים הבדל גדול. כל תרגום הוא לגיטימי, כמובן,
ובכל זאת אני אוהב יותר את השורה בתרגומו של כרמי שנחרתה חזק
בזיכרוני. המתרגמת המצוינת אסתר כספי, כלת פרס טשרניחובסקי
לתרגום, שתרגמה גם היא את 'ארץ השממה' (הוצאת קשב לשירה
2001) תרגמה שורה זו כך: "אראה לך פחד בחופן עפר". בהערה לתרגומה
היא כותבת כי "הסמל הנוקב לאפסות האדם, 'חופן עפר', לקוח משירו
של ג'ון דאן" (עמ' 39). גם אורי ברנשטיין מציין בהערותיו מקור זה
ומוסיף עליו, כי הסופר "אוולין ואו לקח את הביטוי 'קומץ עפר' כשם
לרומן שלו" (עמ' 221). בעקבות הערות אלה אפשר לשאול מדוע
ברנשטיין, שהיה מודע להשלכות הללו, בחר דווקא בשם "אבק" ולא
"עפר" המתאים, אולי, יותר ("כי מעפר באת ואל עפר תשוב")?
כל המובאות הללו לא באו אלא להדגים, בזעיר אנפין, את הדיונים
האינסופיים שאפשר לקיים הן על יצירותיו של אליוט והן על תרגומיהן,
שמתוכם מתבררת ומתעמקת גם משמעותם. בעברית לבדה יש כמה
וכמה תרגומים ולא מעט מאמרי רקע ופרשנות. לא אוכל להרחיב ואביא
רק עוד דוגמה אחת.

כאמור, פסגת יצירתו של אליוט עליה מסכימים הכל, היא 'ארבעה
קוורטטים', ארבעה שירים ארוכים בני חמישה חלקים כל אחד: 'ברנט
נורטון', 'איסט קוקר', 'דריי סלבג'יס', 'ליטל גידינג' - שכתב אליוט
ערב מלחמת העולם השנייה ובמהלכה. ארבעת השירים מוקדשים
לארבעה מקומות בעלי חשיבות בתולדות אנגליה, ועניינם "הקיום
האנושי בהיסטוריה, ותכלית חי אדם עלי אדמות". איסט קוקר, למשל,
היא עיירה באנגליה שממנה היגרו אבותיו של אליוט לארצות הברית
בשנת 1667 ואליה (קרי: לאנגליה) שב אליוט ב-1914 ובה גם קיבל על
עצמו ב-1927 את הדת האנגליקנית. עליה (קרי: איסט קוקר) הוא כותב
בשורת הפתיחה של השיר: "בתחילתי שם סופי".

העיירה ליטל גידינג התפרסמה בכנסייה קתולית שהוקמה בה ואשר
נהרסה במאה השבע-עשרה, לאחר ששימשה מקלט למלך צ'רלס ה-1
בבריחתו מפני קרומול. אליוט ביקר בה ב-1936 לאחר ששוקמה. מעניין
להשוות שלושה תרגומים לפסקת הפתיחה המפורסמת של השיר החמישי
והאחרון של קוורטט זה. תחילה המקור האנגלי:

What we call the beginning is often the end
And to make an end is to make a beginning.
The end is where we start from.

תרגום ראשון - אורי ברנשטיין (2010):

מה שאנו מכנים התחלה הוא עתים סוף
ולהגיע לכלל סוף משמע להתחיל מהתחלה.
הסוף הוא מה שממנו אנו מתחילים.

תרגום שני - מאיה בורנו הוצאת קשב לשירה (2008):

מה שאנחנו מכנים ראשית הוא לא פעם האחרית
ולהגיע לאחרית משמעו ליצור ראשית.
האחרית היא המקום שממנו מתחילים.

